

MÖHSÜN NAĞISOYLU*

NƏSİMİ ŞEİRLƏRİ: XIV ƏSR AZƏRBAYCAN-TÜRK
ƏDƏBİ-BƏDİİ DİLİNİN ZİRVƏSİ

XÜLASƏ

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin yüksək bədii sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən cıllanmış şeir dili Azərbaycan-türk ədəbi-bədii dili tarixində xüsusi bir mərhələnin başlanğıcı sayılır. Qədim tarixi və zəngin ənənələri olan Azərbaycan-türk ədəbi-bədii dili məhz Nəsiminin anadilli poeziyası ilə daha da zənginləşərək öz inkişafının ən yüksək zirvəsinə qədəm qoyur. Şairin bənzərsiz şeirlərində canlı ümumxalq danışığı dili ilə yüksək ədəbi-bədii dil çulğası və vəhdət təşkil edir. Nəsiminin yüksək şeir dilinin başlıca xüsusiyyətləri sırasında şairin ana dilinə məxsus sözlərə üstünlük verməsi, onların rəngarəng mənə çalarlarından uğurla istifadə etməsi və ilk dəfə Azərbaycan-türk ədəbi-bədii dilinə gətirməsidir. Şairin təxminən 600 il öncə ana dilində qələmə aldığı qəzəl və tuyuqlarında müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaik səciyyəli bəzi sözlərin işlənməsinə baxmayaraq, onların çoxu bu gün də anlaşılındır və oxucuya yüksək estetik zövq verir. Nəsiminin bəşəri duyğular üzərində köklənmiş şeirlərinin təhlili göstərir ki, şairin poeziyası üçün səciyyəvi olan bir sıra qədim türkmənşəli sözlər məhz böyük sənətkar tərəfindən ilk dəfə Azərbaycan-türk ədəbi-bədii dilinə gətirilmiş və onu bir sıra yeni söz və ifadələrlə daha da zənginləşdirmişdir.

Açar sözlər: Nəsimi, XIV əsr, ədəbi-bədii dil, zirvə, dəgmə, bəkəran, münzil, akademik nəşr.

Giriş. Azərbaycan dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə bir çox görkəmli şəxsiyyətlər, böyük söz ustaları, nadir düha sahibləri bəxş etmişdir: Əfzələddin Xaqani, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli...

Azərbaycan klassik ədəbiyyatının nəhəng simalarından, böyük şəxsiyyətlərindən olan bu şairlərin hər biri əsərlərinin bənzərsiz poetik özəlliklərinə, yüksək bəşəri dəyərlərinə və işıqlı fikirlərinə görə bütün dövrlərin zamandaşları olan, sağlıqlarında özlərinə heykəl ucaldan əbədiyaşar sənətkarlardır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu parlaq simaları, görkəmli nümayəndələri sırasında Seyid İmadəddin Nəsiminin özəl yeri və məqamı, xüsusi çəkisi və sanbalı vardır.

Nəsiminin Azərbaycan, bütövlükdə türk dünyası ədəbiyyatında qazandığı şöhrəti və böyüklüyünü şərtləndirən ən mühüm və əhəmiyyətli amil mütəfəkkir şairin bədii yaradıcılığı, xüsusilə də ana dilində yazdığı bənzərsiz lirik əsərləri ilə bağlıdır. Belə ki, bir sıra tanınmış Türkiyə ədəbiyyatşünaslarının da etiraf etdikləri kimi, Nəsiminin anadilli əsərləri istər lirizmi və coşğunluğu, istərsə də yüksək sənətkarlıq özəllikləri baxımından orta əsrlər türk ədəbiyyatında birinci yerdə, ən uca məqamda, əlçatmaz zirvədə dayanır. Bu baxımdan şairin sələflərindən nə Yunus Əmrənin, nə də Qazı Bürha-

nəddinin** və digərlərinin əsərləri İmadəddin Nəsiminin anadilli şeirləri səviyyəsində deyil.

Məsələnin mahiyyətinin tam aydınlığı üçün aşağıdakı incə məqamı da ayrıca olaraq qeyd etməyə ehtiyac duyulur. Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdə böyük bir coğrafi məkanı əhatə edən müsəlman Şərqiində əsasən üç dil: ərəb, fars və türk dilləri geniş yayılmışdır ki, bunlardan birincisi – ərəbcə daha çox elmi əsərləri əhatə etmişdir. Böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yeganə elmi əsəri olan “Mətləül-etiqaq” (“İnamın başlanğıcı”) risaləsinə ərəb dilində yazması bunu əyani şəkildə sübut edir. Fars dili isə XI əsrdən başlayaraq uzun bir müddət ərzində Yaxın və Orta Şərqdə daha çox nəzm, poeziya dili kimi tanınmışdır. Əfzələddin Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Mövlana Cəlaləddin Rumi kimi türkəsilli böyük söz ustalarının poetik əsərlərini fars dilində yazmaları da bu amillə bağlıdır. Sözügedən məsələ ilə bağlı Səlcuqlar dövründə farslarda hətta belə bir məşhur deyim də ortaya çıxmışdır: “Lesan (ləfz) lesan-e (ləfz-e) ərəb əst, torki honər əst, farsı şəkər əst” (Əsl dil ərəbin dilidir, türk dili hünərdir, fars dili şəkərdir). Qeyd edək ki, türkcənin hünər sayılması dedikdə, əsasən, bu dildə incə lirik şeir yazmağın (Füzulinin dili ilə desək

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru dr_mohsun@yahoo.com

** Biz bilərəkdən şairin adını *Qazi* yox, *Qazı* şəklində yazırıq: elmilik (sözün mənbə dildəki yazılışı) baxımından bu variant düzgündür. Ətraflı bax: Möhsün Nağısoylu (2016).

“nəzmi-nazik”in) çətinliyi diqqətə çatdırılmışdır. Ana dilində bənzərsiz poeziya nümunələri yaradan, bununla da özünə əbədi şöhrət qazandıran Azərbaycanın böyük söz ustası Məhəmməd Füzuli məhz bu məsələyə – o vaxtlar nəzm dili sayılan fars dili səviyyəsində türkcə şeir yazmağın çətinliyinə işarə edərək aşağıdakı məşhur qitəsində demişdir:

*Ol səbəbdən farsı ləfzilə çoxdur nəzm kim,
Nəzmi-nazik türk ləfzilə iñən* düşvar olur.*

*Ləhceyi-türki qəbuli-nəzmi-tərkib etməyib,
Əksərən əlfazi namərbutü nahəmvar olur.*

*Məndə tovfıq olsa, bu düşvarı asan eylərəm,
Novbahar olğac tikəndən bərgi-gül izhar olur.*
(Füzuli, 2005, I: 362)

Təbii ki, Füzuli bu misraları təvazökarlıq üzündən yazırdı və böyük sənətkar şeirdə vurulduğu düşvarın – çətinliyin öhdəsindən ustalıqla gələrək məhz anadilli poeziyası: qəzəlləri və “Leyli və Məcnun” poeması ilə böyük bir coğrafi məkanda özünə əbədiyaşar şöhrət qazandırmış, dünya miqyasında tanınmışdır.

Nəsiminin böyüklüyü birinci növbədə ondadır ki, ana dilində yazdığı şeirləri ilə yuxarıdakı deyimin tamamilə düzgünlüyünü və türkcə şeir yazmağın, xüsusilə də əruz vəznində yüksək sənət nümunələri yaratmağın böyük hünər, həm də şərəf olduğunu ilk dəfə olaraq sübuta yetirmişdir. Nəsimi bənzərsiz lirizmi və coşqunluğu, ahəngdarlığı və poetikliyi ilə seçilən anadilli şeirləri ilə belə bir mühüm və əhəmiyyətli faktı ortaya qoyur ki, Azərbaycan dili yüksək bədii keyfiyyətləri, zəngin söz ehtiyatı, çeşidli deyim imkanları baxımından müsəlman Şərqiində xüsusi bəlağəti, təmtəraqı və dəbdəbəsi ilə məşhur olan ərəbcədən (qəsidələr daha çox bu dildə yazılırdı), eləcə də şirinliyi və cazibəsi ilə şöhrət tapan farscadan heç də geridə qalmır, əksinə sözügedən göstəricilərə görə bu iki dillə eyni səviyyədə dayanır. Daha doğrusu, Nəsimi anadilli şeirləri ilə əyani şəkildə sübut etdi ki, çoxlarının xor baxdığı, bəyənmədiyi türkcədə də yüksək səviyyəli poetik əsərlər ya-

ratmaq mümkündür. Bəli, İmadəddin Nəsiminin ədəbiyyat tariximizə gətirdiyi ən böyük yenilik ondan ibarətdir ki, anadilli poeziyamızın ilkin ən kamil və yetkin nümunələrini məhz bu qüdrətli söz ustası ərsəyə gətirmişdir.

İmadəddin Nəsimi ana dilində qələmə aldığı lirik şeirləri ilə ədəbiyyat tariximizə əbədi möhürünü vuran, Yaxın və Orta Şərqiədə böyük şöhrət qazanan, ədəbi məktəb yaradan mütəfəkkir şair olmaqla yanaşı, eyni zamanda milli varlığımız və kimliyimiz, mənəvi sərvətimiz olan ədəbi dilimizin zənginləşməsi və təkmilləşməsində misilsiz xidmətləri olmuş qüdrətli söz ustası kimi də tanınır. Nəsiminin yüksək poetik keyfiyyətləri ilə seçilən cilalanmış bədii-fəlsəfi şeir dili XIV əsr Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin ən kamil, ən yetkin nümunəsidir. Şairin bənzərsiz şeir dili qədim tarixi kökləri olan Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini incə mənə çalarlı bir sıra yeni söz və ifadələrlə daha da zənginləşdirdi, ədəbi dilimizi öz tarixi inkişafının ən mükəmməl mərhələsinə, zirvə nöqtəsinə yüksəltdi. Azərbaycan ədəbi dilinin parlaq təzahürü, əlamətdar hadisəsi olan Nəsiminin şeir dili zəngin semantik çalarlı, dərin mənə tutumlu poetik bir dildir. Akademik Tofiq Hacıyevin yazdığı kimi, Nəsimi «həm ana dilinin bütün leksik-semantik imkanlarını bunun nəticəsi, yekunu olaraq üzə çıxardı, xalq dilinin idrak potensialını aşkar etdi, həm də ərəb və fars dillərindən zərurət həddində məhz ehtiyacı olan qədr, ifrata varmadan material mənimsədi, bununla da Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin fəlsəfi, elmi ifadəçi səviyyəsini təmin etdi. Nəsimi ədəbi dilin qrammatik quruluşca da müəyyən dərəcə cilalanmasına nail oldu” (Hacıyev, 2016:199). Ümumiyyətlə, Azərbaycan ədəbi dili tarixində XIV yüzillik istər rəngarəng dil və üslub xüsusiyyətləri, istərsə də yüksək inkişaf, zənginləşmə və kamillik baxımından xüsusi bir mərhələni təşkil edir və onun ən yüksək zirvəsində, ən uca məqamında böyük söz ustası, mütəfəkkir şair Nəsimi dayanır. Cəsarətlə demək olar ki, orta əsrlər Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin zənginliyi və əlvanlığı, şirinliyi və cazibəliyi, oynaqlığı və axıcılığı, əzəməti və coşqunluğu, lirizmi və poetikliyi ilk dəfə məhz Nəsiminin anadilli şeirlərinin timsalında tam dolğunluğu və yetkinliyi ilə yazılı ədəbi dil səviyyəsində parlaq şəkildə özünü göstərir, ədəbi-bə-

* Bu söz Füzuli əsərlərinin nəşrlərində *ikən* şəklində verilmişdir. Sözüün əlyazma mətnlərindəki yazılışı isə onun *iñən* şəklində oxunuşunu tələb edir. Ətraflı bax: Möhsün Nağısoylu (2019).

dii dil tariximizdə yeni bir mərhələnin möhkəm özülünü qoyur və əbədiyaşarlığını təmin edir.

Yeri gəlmişkən, sözügedən məsələ ilə bağlı bir incə mətləbə münasibət bildirməyi məqsəddəuyğun sayırıq. Bəzən şairimiz haqqındakı araşdırmalarda belə bir fikir irəli sürülür ki, “Nəsimi Azərbaycan yazılı ədəbi-bədii dilinin ilk nəhəng yaradıcısı, banisidir” (Azərbaycan ədəbi dili tarixi, 2007: 238). Bu fikrin müəllifi və onun tərəfdarları (təəssüf ki, indi bəzi çıxışlarda da bu müddəa səslənməkdədir) unudurlar ki, Nəsimidən çox-çox əvvəl - VII əsrdə Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi nadir və möhtəşəm yazılı folklor abidəsi ortaya çıxmışdır. Eləcə də Nəsimi dövründən bir əsr öncəyə aid naməlum müəllifin “Dastani-Əhməd Hərami” poeması, Nəsir Bakuvi və İzzəddin Həsənoğlunun əlimizdə olan lirik şeirləri Azərbaycan ədəbi dilinin dəyərli nümunələridir. Onu da əlavə edək ki, Seyfəddin Altaylı İzzəddin Həsənoğlunun sonuncu peyğəmbərə (s) həsr etdiyi 12 min beytə yaxın irihəcmli “Sıra-tin-nəbi” epik əsərinin bu yaxınlarda aşkara çıxarılmış əlyazmasının surətini əldə etmiş və onun haqqında geniş məlumat vermişdir (Altaylı, 2018: 136-149).

Nəsiminin anadilli şeirləri, xüsusilə də qəzəlləri ilk növbədə milli sözlərin bolluğu, hər misra və beytin özünəməxsus oynaqlığı və melodikliyi, ahəngdarlığı və ritmikliyi – bir sözlə, musiqililiyi ilə seçilir, bununla da oxucuya, dinləyiciyə yüksək estetik zövq verir, onun könlünü, ruhunu oxşayır. Bu da, təbii ki, təsadüfi deyil. Məsələ burasındadır ki, Nəsimi hürufilik məzmunu daşıyan qəzəllərinin bir qismini orta əsrlərdə müsəlman Şərqiinin ictimai-siyasi həyatında başlıca yer tutan təsəvvüfün özəl göstəricilərindən biri olan səma məclislərində dərvişlər tərəfindən oxunmaq məqsədilə qələmə almışdır. Məhz bu səbəbdən də üsyankar şairin qəzəlləri müəyyən mənada dərvişlərə xas olan xüsusi bir melodiya və oynaq musiqi havaları üstündə köklənmişdir. Bütövlükdə götürdükdə, Nəsiminin qəzəlləri həm dilinin sadəliyi və axıcılığı, həm də saflığı və təmizliyi ilə seçilir ki, bunun da kökündə şairin xalq ruhuna, canlı ümumxalq danışığı dilinə söykənməsi, bu tükənməz qaynaqdan uğurla bəhrələnməsi dayanır. Şairin aşağıdakı məşhur misralarında bunu əyani şəkildə görmək olar:

*Düşdü yenə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?*

*Al ilə ala gözlərin aldıadı aldı könlümü,
Alini gör nə al edər, kimsə irişməz alinə.*

*Qiyətini dodağının dəgmə xəsisə sorma kim,
Mən bilirəm ki, can ilə susamışam zülalınə.*

*Gözlərinə əsir olan halımı oldur anlayın,
Kim ki bu halə düşmədi, qoy vara kəndü halinə.*
(Araslı, 2004: I, 43)

Fikir və *xəyal* sözləri istisna olmaqla qəzəlin mətlə beytində işlənmiş bütün sözlər milli sözlərimizdir, türkmənşəli leksemlərdir. Nəsiminin birinci beytdə qafiyə yerində böyük ustalıqla işlətdiyi *xəyalınə* və *xəyali nə* cinas qafiyələri diqqətçəkiciliyi ilə cəlb edir. İkinci beyt isə ilk növbədə səslərin xüsusi bir ahəngi, özəlliklə də *a* və *l* səslərinin yaratdığı assonans və alliterasiya ilə, eləcə də yüksək poetikliyi, bənzərsiz obrazlılığı ilə yadda qalır. Ustad şairin bu beytdə *al* sözünü böyük məharət və ustalıqla həm *hiylə* (birinci misrada), həm də *qırmızı* (ikinci misrada) mənasında işlətməsini də ayrıca olaraq qeyd etmək lazımdır.

Nümunədə işlənmiş *könül düşmək*, *könül almaq*, *can ilə susamaq*, *gözə əsir olmaq*, *halə düşmək*, *kəndü halinə varmaq* kimi deyim və ifadələr isə Nəsiminin canlı xalq danışığı dilinə yetərincə bələdliyindən, bu tükənməz xəzinədən uğurla bəhrələnməsindən xəbər verir.

Yeri gəlmişkən, nümunə ilə bağlı onu da qeyd edək ki, üçüncü beytdə işlənmiş *dəgmə* (bəzi qaynaqlarda *təgmə*) qədim türk sözüdür və *hər*, *hər hansı* anlamını daşıyır (Древнетюркский словарь, 1969:548). “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” kitabında Nəsimi haqqında verilmiş oçerkdə isə yuxarıdakı nümunədəki *dəgmə* sözünün *etibarsız*, *naxələf* mənası göstərilir və dilimizdəki *dəyməduşər* sözünün bu leksemlə bağlılığı qeyd olunur (Azərbaycan ədəbi dili tarixi, 2007: 247). Türk dilinin əski qatlarına aid lüğətlərdə *dəgmə* sözünün yalnız *hər*, *hər bir*, *hər hansı*, *hər hansı bir* anlamı qeydə alınmışdır (Tarama sözlüğü, 1996:1044-1045). Beytdə də *dəgmə* sözü məhz bu mənada işlənmişdir.

Nəsiminin aşağıdakı misraları da dilinin sadəliyi və saflığı, eləcə də oynaqlığı və ahəngdarlığı ilə diqqəti çəkir:

*Alinə vermişəm könül, ali çox alə düşməsin,
Yanağının qızılgülü üstünə jalə düşməsin.*

*Kirpiginin əsiriyəm şol ala gözlü fitnənin,
Kimsə anın xəyalinin alinə alə düşməsin.*

*Saçı qərasinin qəmin ol nə bilir ki, çəkmədi,
Sirr bilənə yetər bu söz, anca sualə düşməsin*.*
(Araslı, 2004:173)

Öncə qeyd edək ki, yuxarıdakı nümunədə olduğu kimi, burada da birinci beytin ilk misrasında işlənmiş *al* sözü həm *qırmızı*, həm də *hiylə* anlamını daşıyır. Misradakı *al* (məndə: *alinə* və *ali* sözü *qırmızı* mənasındadır. *Alə düşmək* frazeoloji birləşməsində isə *al* sözü *hiylə* anlamını daşıyır. Nəsimi bu misrada *könül vermək* (*vermişəm könül*) və *alə düşmək* (*alə düşməsin*) frazeoloji birləşmələrindən də böyük ustalıqla və uğurla bəhrələnmiş, bununla da yazılı ədəbi-bədii dilimizin poetikliyinə öz töhfəsini verərək onun daha da zənginləşməsi işinə xidmət göstərmişdir. Böyük şair ikinci misrada isə *al* sözünün *qırmızı* mənasını dolayısı ilə məcazi anlamda *qızılgül* ləksemi ilə ustalıqla ifadə etmişdir. Göründüyü kimi, ustad sənətkar lirik qəhrəmanın sevgilisinin yanağının qırmızılığı əvəzinə *yanağının qızılgülü* ifadəsini işlədərək, bununla da həm özünəməxsus yüksək müşahidə qabiliyyətini, həm də özünəməxsus sənətkarlıq hünərini ortaya qoymuşdur. Nəsimi yuxarıda bir neçə beytini verdiyimiz “*Düşdü yenə dəli könül...*” qəzəlində olduğu kimi, bu nümunədə də *l* samitini bir neçə yerdə işlətməklə şeirdə güclü alliterasiya da yaratmışdır.

Nümunənin sıra ilə 2-ci (qəzəlin 3-cü) beytində yenə də *l* samitinin bir neçə dəfə işlənməsi, eləcə də *al* sözünün hər iki misrada yer alması da diqqəti çəkir.

Beytlərin ümumi məzmunundan da göründüyü kimi, nümunə lirik qəhrəmanın saf məhəbbət duyğularını yüksək bədii şəkildə, obrazlı bir dillə ifadə edir. Burada hürufi şairin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan fikir və rəmzlərə rast

gəlmirik. Bu fakt isə Nəsimi şeirlərinin bir qisminin sırf dünyəvi məhəbbət duyğuları üzərində kökləndiyini, yüksək poetik bir dillə qələmə alındığını açıq-aşkar bir şəkildə sübut edir. Ümumiyyətlə, Nəsimi ilk beytlərini verdiyimiz bu qəzəldə məşuqənin zülfünün (saçının) uzunluğu və qaralığını, kirpiyini və ala gözünü böyük ustalıqla tərənnüm edir. Onu da qeyd edək ki, sufi ədəbiyyatında *saç*, *zülf*, *kirpik*, *göz* və s. rəmzi mənalar da daşıyır, lakin konkret olaraq bu şeirdə həmin sözlər birbaşa, müstəqim mənada işlənmişdir.

Nəsimi şeirlərinin özünəməxsus lirizmi və poetikliyi aşağıdakı misralarda da qabarıq şəkildə özünü göstərir:

*Yüzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil,
Gözlərim yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil.*
(Araslı, 2004:122)

Qeyd edək ki, beytdə qafiyə yerində işlənən *nihan* (gizli) və *rəvan* (axan, axıcı) sözlərindən başqa, nümunədəki bütün sözlər şairin ana dilinə məxsusdur. Bu beyt də ilk növbədə axıcılığı, yüksək ritmi və ahəngdarlığı ilə seçilir. Nəsimi lirik qəhrəmanın sevgilisinə müraciəti şəklində deyilmiş bu şeirdə *etmək* sözünü həm təsdiqdə, həm də inkarda, özü də əmr şəklində işlətməklə oxucuya böyük estetik zövq duyğuları aşılayır.

Nəsiminin şeir dilinin başlıca qaynağı sadəliyi və yüksək obrazlılığı ilə seçilən Azərbaycan ümumxalq danışq dilidir. 600 ildən də çox bir müddət öncə yazılan bu şeirlərdə canlı və rəngarəng xalq ifadə və sözlərinin işlənməsi bu günkü oxucunu heyran etməyə bilmir.

Bir qədər də Nəsimi irsinin nəşrləri, onlardakı mövcud problemlə məsələlər, yol verilmiş nöqsan və təhriflər haqqında. Nəsiminin əsərləri ilk dəfə 1844-cü ildə Osmanlı Türkiyəsinin paytaxtı İstanbulda çap olunmuş, sonralar XIX yüzildə daha bir neçə dəfə burada nəşrə hazırlanmışdır ki, bu fakt da şairimizin nə dərəcədə böyük şöhrət sahibi olduğunun bir göstəricisidir. Azərbaycana gəldikdə isə, Nəsiminin əsərlərini ilk dəfə 1926-cı ildə Salman Mümtaz ərəb-qrafikalı əski əlifba ilə nəşrə hazırlamışdır (Mümtaz, 1926). 1962-ci ildə isə Mirzağa Quluzadə şairin seçilmiş şeirlərini toplayaraq kiril əlifbası ilə nəşrə hazırlamışdır (Quluzadə, 1962).

* Şairin şeirlərinin müasir nəşrlərindən verilən nümunələrdə onların əlyazmalardakı yazılışını əsas götürərək bəzi kiçik düzəlişlər etmişik.

Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1973-cü ildə Nəsiminin 600 illik yubileyi qeyd olunarkən Cahangir Qəhrəmanov şairin anadillə əsərlərinin üç cildlə elmi-tənqidi mətnini ərəb əlifbasında nəşr etdirir (Qəhrəmanov, 1973). Bundan əlavə həmin il Həmid Araslı mütəfəkkir sənətkarın şeirlərinin böyük əksəriyyətini “Nəsimi. Seçilmiş əsərləri” adı altında nəşrə hazırlayır (Araslı, 1973). Bu kitab 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə latın qrafikası ilə çap olunan çoxsaylı kitablar sırasında iki cildlə təkrar nəşr edilmişdir (Araslı, 2004). Nəsiminin seçilmiş əsərlərini eyni zamanda Əlyar Səfərli 1985-ci ildə “Məktəb kitabxanası” seriyasından izahlarla birgə nəşrə hazırlamışdır (Səfərli, 1985). Bundan əlavə Qəzənfər Paşayev İraqda tərcüməçi işləyərkən Nəsiminin türkcə divanının bir əlyazmasını aşkara çıxararaq onu “Nəsiminin İraq divanı” adı altında 1987-ci ildə nəşr etdirmişdir. Bu kitab 2018-ci ildə ikinci dəfə nəşr olunmuşdur (Paşayev, 2018).

Qeyd edək ki, Nəsimi əsərlərinin adı çəkilən nəşrləri geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur, buna görə də onların əksəriyyətində əsl mətnə müəyyən müdaxilələr edilmişdir. Məsələn, vaxtilə *yüz, yürək, degil, qarşu* və s. kimi işlənən türkmənşəli sözlər müasirləşdirilərək *üz, yürək, deyil, qarşı* şəkillərində verilmişdir. Bundan əlavə şairin əsərlərinin sözügedən nəşrləri akademik nəşrlər səviyyəsində olmadıqına görə onlarda orta əsrlər türk mətnləri üçün səciyyəvi olan *sağır nun* səsini, eləcə də bəzi sözlərdə ərəb əlifbasındakı *əyn* hərfini bildirmək üçün istifadə olunan xüsusi işarələrdən istifadə olunmamışdır. Ən başlıcası isə, həmin nəşrlərə Nəsimiyə aidliyi açıq-aşkar şübhə doğuran bir sıra şeirlər daxil edilmişdir ki, bu, ciddi məsələdir və ayrıca bir araşdırmanın mövzusuudur.

Nəsimi əsərlərinin müxtəlif nəşrlərində müşahidə olunan bəzi təhriflərə – imla səhvlərinə də qısa şəkildə toxunmaq istəyirik. Nəsiminin “Söz” rədifli məşhur qəzəli şairin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnlərində bu beytlə bitir:

*Aqil isən, sözünü müxtəsər et,
Ey Nəsimi, çün bikərandur söz.*

Nümunənin ikinci misrasındakı *bikərandur* sözü Nəsimi əsərlərinin nəşrləri sırasında daha mötəbər sayılan şairin ikicildlik “Seçilmiş əsərləri”ndə *bigirandır* şəklində yazılmışdır (Araslı, 2004:II,10). Qeyd edək ki, nümunədəki *bikəran* farsmənşəli sozduz və quruluşca düzəltmədir. Dilimizdəki *-sız^A* şəkilçisinin mənasını daşıyan *bi* ön şəkilçisindən və *kəran* (sahil, kənar, qıraq, sərhəd, son, axır) sözündən ibarətdir. *Bikəran* fars dilində *çox, bol, geniş, sərhədsiz, hüdudsuz* anlamlarını daşıyır. Nəsimi bu beytdə söz haqqındakı fikirlərinə yekun vuraraq sözün mahiyyətə hüdudsuz olduğunu diqqətə çatdırır. Onu da qeyd edək ki, fars dilində yazılısca *keran* sözünə oxşar olan *geran* (baha, qiymətli) sözü də vardır və hər iki söz orta əsr mətnlərində eyni cür (کران) yazılmışdır. Yalnız müasir dövrdə sözdəki ilk hərfin yuxarıdakı xətti bir olduqda bu söz (کران) *keran*, iki olduqda isə (گران) *geran* kimi oxunur. Beytin məzmununa, xüsusilə də ilk misradakı *müxtəsər* sözünə əsasən burada məhz *bikəran* leksemının işlənməsi yerinə düşür.

Qeyd edək ki, qəzəlin daha bir beytində Nəsimi sözün dəniz kimi ucsuz-bucaqsız, dərin olduğunu - bir sözlə, hüdudsuzluğunu vurğulayır.

*Tülü ərz ilə ümqi bilinməz,
Ləvni-bihəddü binişandır söz.*

Bundan əlavə fars dilində *bikəran* sözü işləndiyi halda, *bigeran* sözünə fars dilinin istər tarixi, istərsə də müasir izahlı lüğətlərində rast gəlmirik. Əlyar Səfərli və Qəzənfər Paşayevin nəşrə hazırladıqları kitablarda yuxarıdakı söz *bikəran* şəklində verilmişdir (Səfərli, 1985:58; Paşayev, 2018:121). Cahangir Qəhrəmanov da onu bu şəkildə vermişdir (Qəhrəmanov, 1973:370). Hüseyn Ayanın nəşrində isə bu söz *bigiran* (Ayan, 2014:402) şəklində getmişdir.

“Söz” rədifli qəzəlin mətnindəki daha bir sözün yazılışında yanlışlığa yol verilmişdir. Bu, qəzəlin aşağıdakı beytində işlənmiş *münzil* (nazil etdirən, endirən, düşürən) sözüdür.

*Nazilü münzil anla kim, birdür,
Kəndü kəndüyə tərcümandır söz.*

Bu söz yalnız H.Ayanın tənqidi mətnində (Ayan, 2014:401) və Q.Paşayevin nəşrində *münzəl* (Paşayev, 2018:121) şəklindədir. Həmin sözlə bağlı qeyd edək ki, *münzil* və *münzəl* söz-

lərinin əski əlifba ilə yazılışları eyni şəkildədir: منزل Bununla belə, bu sözü *münzəl* kimi oxuduqda mənası nazil olmuş, göydən endirilmiş (Quran-i Kərim, o cümlədən, bütün səmavi kitablar) olacaqdır. Nəsimi beytdə hürufi düşüncəsinə, bütövlükdə götürdükdə vəhdəti-vücut nəzəriyyəsinə görə demək istəyir ki, *nazil* ilə (Allah tərəfindən göndərilənlə – Quranla) *münzil* (səmavi kitabları göndərən – Allah) birdir.

Yuxarıdakı beytdə işlənmiş *kəndü kəndüyə* sözləri də Nəsimi əsərlərinin nəşrlərində fərqli variantlardadır: *kəndi kəndüyə* (Araslı, 2004, II: 9; Səfərli, 1985: 57), *kəndi-kəndüyə* (Paşayev, 2018: 121). Bu sözlərin Nəsimi əsərlərinin müxtəlif əlyazma nüsxələrindəki yazılışına əsasən *kəndü kəndüyə* (öz-özünə) variantını düzgün sayırıq.

Qeyd edək ki, bu qəbildən olan nümunələr Nəsimi əsərlərinin müasir nəşrlərində heç də az deyil.

Məlum olduğu kimi, dilin qoruyucusu və daşıyıcısı bütövlükdə götürdükdə onun sahibi olan xalqdır. Bununla belə, bu, danılmaz bir gerçəklikdir ki, dili yaşadanlar sırasında şair və yazıçıların özünəməxsus yeri və çəkisi vardır. Məhz qələm sahibləri: şair və yazıçılar bədii əsərləri ilə ədəbi-bədii dilin inkişafı və zənginləşməsi işinə öz dəyərli töhfələrini vermişlər. Bu mənada böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Seyid İmadəddin Nəsiminin ədəbi-

bədii dilimizin inkişafında əvəzsiz rolu və müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Nəticə: Milliliyin meyarları sırasında dil amilinin başlıca yerlərdən birini tutduğunu nəzərə alaraq, “Nəsimi bizim ilk ən böyük milli şairimizdir” – desək heç də yanılmırıq. Nəsiminin Azərbaycan xalqı üçün böyüklüyünün ən birinci şərti məhz ana dilinə üstünlük verməsi və əsərlərinin böyük bir qismini bu dildə qələmə almasıdır. Nəsimi orta əsr müsəlman Şərqi üçün geniş yayılmış üç dilində: ərəb, fars və türk dillərində əsərlər yazsa da, mütəfəkkir şairə dünya şöhrəti qazandıran, xüsusilə də, bütün türk dünyasında tanıtdıran və sevdiren məhz anadilli şeirləri olmuşdur. Dilimizin şirinliyi və cazibəliliyini, axıcılığı və səlisliyini, zənginliyi və əlvanlığını, coşğunluğu və lirizmini, bədiiyi və poetikliyi əruz vəznli poeziyada ilk dəfə tam dolğunluğu ilə ortaya qoyan məhz Nəsimi olmuşdur. Buna görə də Nəsimi bizim iftixarımız, qürur mənbəyimiz olan milli şairlərimiz sırasında birinci yerdə dayanır.

Nəsiminin milli poeziyamız və ədəbi dil tariximizdə tutduğu uca məqamı, sanballı yeri və çəkisi, təbii ki, böyük şair və mütəfəkkirin ədəbi irsinin ən yüksək səviyyədə araşdırılmasını və müasir elmi tələblərə cavab verən nəşrini şərtləndirir və bunu nəsimişünas mütəxəssislər qarşısında bir vəzifə olaraq qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. Altaylı, Seyfəddin (2018). Həsənoğlunun “Sirətin-nəbi” adlı əsərində bəzi mifik obrazlar. Bakı, “Poetika”, İzm.
2. Araslı, Həmid (1973). Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Azərənər”.
3. Araslı, Həmid (2004). İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. Bakı: “Şərq-Qərb”.
4. Azərbaycan ədəbi dili tarixi (2007). 4 cildə, I c. Bakı: “Şərq-Qərb”.
5. Füzuli, Məhəmməd (2005). Əsərləri. 6 cildə, I c. Bakı: «Şərq-Qərb»
6. Hacıyev, Tofiq (2016). Seçilmiş əsərləri. I cild, I hissə. Bakı: “Elm”.
7. Qəhrəmanov, Cahangir (1973). İmadəddin Nəsimi. Əsərləri. 3 cildə. Elmi-tənqidi mətn. Bakı: “Elm”.
8. Quluzadə, Mirzağa (1962). İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş şe’rləri. Bakı: “Azərbaycan uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı”
9. Mümtaz, Salman (1926). Azərbaycan ədəbiyyatı – Seyid İmadəddin Nəsimi. Bakı: “Kommunist”
10. Nağısoylu, Möhsün (2016). Qazi Bürhanəddin, yoxsa Qazi Bürhanəddin. Bakı: “Ədəbiyyat” qəzeti, 24 dekabr
11. Nağısoylu, Möhsün (2019). Orta yüzilliklərin türkcə mətnlərində işlənmiş *inən/ijən* sözü haqqında//Terminologiya məsələləri, №1
12. Paşayev, Qəzənfər (2018). İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı. Bakı: “CBS-PP”
13. Səfərli, Əlyar (1985). İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Maarif”.
14. Ayan, Hüseyin (2014). Nəsimi. Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni. Ankara: “Türk Dil Kurumu Yayınları”
15. Tarama Sözlüğü (1996). I-VI ciltler. Ankara: “Ankara Üniversitesi Basımevi”
16. Древнетюркский словарь (1969). Ленинград, «Наука» .

Mohsun NAGISOYLU

**NASIMI'S POEMS: THE PEAK OF THE 14TH CENTURY
AZERBAIJANI-TURKIC LITERARY-ARTISTIC LANGUAGE****SUMMARY**

The perfect poetic language of Imadaddin Nasimi, the great Azerbaijani poet and thinker, characterized by high artistic features, can be considered as a beginning of an exceptional stage in the history of the Azerbaijani-Turkic literary-artistic language. Azerbaijani-Turkic literary-artistic language, which has an ancient history and rich traditions, was improved by Nasimi's native-language poetry and took a step to the peak of its development. In the poet's unique poems, highly literary-artistic language combines with an energetic nationwide spoken language and represents a unity. The preference for native words, successful use of their meanings, and bringing for the first time them into the Azerbaijani-Turkic literary-artistic language are the main features of Nasimi's highly poetic language. Although some words, used in the poet's ghazals and tuyughs written about 600 years ago, are archaic for modern Azerbaijani literary language, many of them are still understandable and fascinate the reader. The investigation of Nasimi's poems based on human emotions shows that several ancient Turkic words specific to the poet's poetry were first introduced by the great master of the word to the Azerbaijani-Turkic literary language and enriched it one more with several new words and phrases.

Keywords: *Nasimi, XIV century, literary-artistic language, peak, random, endless irreligious, academic edition*

Мохсун НАГИСОЙЛУ

**ПОЭЗИЯ НАСИМИ: ВЕРШИНА АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
ТЮРКСКОГО ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОГО ЯЗЫКА****РЕЗЮМЕ**

Отличающийся высокими художественно-изобразительными особенностями отточенный поэтический язык великого азербайджанского поэта и мыслителя Имадеддина Насими считается началом нового этапа в истории азербайджанского тюркского литературно-художественного языка. Азербайджанский тюркский литературно-художественный язык, имеющий древние исторические традиции, ещё более обогатившись поэзией Насими на родном языке, вступил в высшую ступень своего развития. В неподражаемых стихах поэта высокий литературно-художественный язык составляет единство с живым общенародным разговорным языком. Основными особенностями поэтического языка Насими являются преобладание слов, принадлежащих родному языку поэта, успешное использование поэтом их разнообразных оттенков значения и впервые осуществлённое им внесение их в азербайджанский тюркский литературно-художественный язык. Несмотря на использование некоторых архаичных для современного азербайджанского литературного языка слов в газелях и туюгах, написанных поэтом на родном языке приблизительно 600 лет тому назад, большинство их и сегодня понятно и представляет читателю эстетическое наслаждение. Анализ стихотворений Насими, нацеленных на отражение человеческих чувств, показывает, что именно великий поэт впервые внёс ряд древних слов тюркского происхождения в азербайджанский тюркский литературно-художественный язык и этим ещё более обогатил его новыми словами и выражениями.

Ключевые слова: *Насими, XIV век, литературно-художественный язык, вершина, дегме, бикеран, мунзил, академическое издание.*